

Żydzi w szkołach Galicji. Źródła statystyczne

DOI: 10.15290/sp.2024.32.7

Abstrakt Tekst oferuje przegląd dostępnych drukowanych źródeł statystycznych, które niosą informacje na temat uczniów żydowskich w szkołach galicyjskich, zarówno poziomu podstawowego, jak i średniego. Opisano statystyki szczebla krajowego (galicyjskiego) tworzone przez Radę Szkolną Krajową oraz przez galicyjskie biura statystyczne, a także szczebla państwowego, zestawiane przez Centralną Komisję Statystyczną w Wiedniu.

Słowa kluczowe edukacja Żydów, Żydzi w szkołach średnich, Żydzi w szkołach ludowych, Galicja, statystyka

Abstract The article provides an overview of available printed statistical sources that carry information on Jewish students in Galician schools, both at primary and secondary levels. It describes the statistics at the state (Galician) level, compiled by the National School Council and by Galician statistical offices, as well as statistics at the imperial level compiled by the Central Statistical Commission in Vienna.

Key words Jewish education, Galicia, Jews in secondary schools, Jews in popular schools, statistics

W badaniach traktujących o edukacji Żydów w Galicji nie wykorzystuje się kompleksowo istniejących źródeł o charakterze statystycznym. W efekcie literatura przedmiotu nie mierzy się w pełni z pytaniami o skalę zjawisk dotyczących żydowskiej edukacji: ilu Żydów uczęszczało do jakich typów szkół, w jakim zakresie realizowali obowiązek szkolny, jak rozkładała się frekwencja szkolna w zależności od płci, regionów czy ośrodków.

Zagadnienie edukacji galicyjskich Żydów, wbrew temu co można by sądzić patrząc na relatywnie niewielką liczbę dotychczasowych publikacji (nie tylko opartych na jakichkolwiek danych liczbowych)¹, ma kluczowe znaczenie zarówno dla dziejów Żydów w Europie Środkowej, jak i szerzej, dla historii społecznej tego regionu. Licząca w roku 1900 ponad 811 tys. osób społeczność żydowska Galicji była największą w Przedlitawii i, po Rosji i Węgrzech, największą w Europie. W przeciwieństwie jednak do Rosji, w Galicji Żydzi zostali objęci obowiązkiem edukacyjnym, który od lat 70. XIX w. egzekwowano coraz skuteczniej. W efekcie do szkół publicznych poszła rzesza dzieci żydowskich.

¹ Nie oznacza to oczywiście, że prac poświęconych tej tematyce nie ma (podejmowali ją chociażby Kazimierz Rędziński, Józef Świeboda, Mieczysław Adamczyk czy Mirosław Łopot), zważywszy jednak na rozległość tej tematyki i jej duże znaczenie, ich liczba jest dalece niewystarczająca.

Szkoły stanowiły strefę kontaktów międzykulturowych, ale też konfliktów, wykraczających zresztą poza mury budynków szkolnych. Problem edukacji angażował przecież nie tylko uczniów i nauczycieli, ale też rodziców dzieci i ogólnie społeczeństwo. Jeśli nie sięgniemy po źródła ilościowe, skala opisywanych tu zjawisk będzie słabo widoczna. W ówczesnym dyskursie publicznym dominowała bowiem debata o tym, co było identyfikowane jako problem – np. walka z tradycyjnymi szkołami religijnymi, czyli chederami, czy utyskiwania na niską frekwencję ortodoksji w szkołach. Bez wykorzystania danych ilościowych (nawet jeśli są niedoskonałe) trudno jest uchwycić to, co było typowe. Celem niniejszego artykułu nie jest jednak przedstawienie danych dotyczących żydowskich uczniów (zrobię to w innym miejscu), ale omówienie źródeł niosących informacje o charakterze liczbowym, statystycznym w celu ułatwienia przyszłym badaczom poruszania się w tym materiale.

Wyzwaniem, z którym mierzy się badacz pracujący ze źródłami statystycznymi, jest ich objętość oraz rozproszenie po kolekcjach różnych bibliotek. Drugi problem pozwala częściowo przezwyciężyć postępująca digitalizacja, która wydatnie poprawiła dostępność tego typu źródeł, a także, jak się wydaje, zaczęła wpływać na sposób ich wykorzystania. W ostatnich latach zaczęły się pojawiać publikacje z zakresu dziejów XIX-wiecznego szkolnictwa operujące nowoczesnymi metodami analizy statystycznej, w których wykorzystano i skonfrontowano obszerne serie danych, prezentując czytelnikowi nowe spojrzenia na dynamikę rozwoju szkolnictwa, odbiegając od narracji opartych głównie o źródła o charakterze jakościowym i akty normatywne².

W przypadku badań dotyczących uczniów żydowskich pojawiają się także problemy innej natury. Ówczesna administracja nie uznawała Żydów za narodowość, dlatego stosowana regularnie w statystykach szkolnych kategoria narodowości nie przynosi informacji o Żydach – byli oni na potrzeby tych zestawień uznawani za Polaków bądź Niemców. Nieprzydatne w analizie jest także kryterium językowe, bowiem w zestawieniach nie uwzględniano jidysz. Jedynym kryterium pozwalającym na wyodrębnienie uczniów żydowskich było wyznanie. Stanowiło ono stałą kategorię w spisach ludności, jednak w przypadku szkolnictwa nie zawsze je uwzględniano – gromadzenie tego typu danych było bowiem dodatkowym obciążeniem dla administracji szkolnej, i tak już bardzo przeciążonej.

Niniejszy artykuł jest pokłosiem konferencji o źródłach zagranicznych, a kryterium „zagranicy” rozumiane będzie w trójnasób – jako źródła wytworzone poza granicami ówczesnej Galicji (Wiedeń), poza obecnymi granicami politycznymi Polski (Lwów), a także obecnie znajdujące się w kolekcjach niepolских instytucji i bibliotek. Zagadnienie drukowanych źródeł statystycznych opisane zostanie kompleksowo – tekst omawia zarówno statystyki krajowe

² Zob. Cvrček 2020.

(galicyjskie), jak i państwowe (wytworzone w Wiedniu) i pokazuje, w jaki sposób uzupełniały się one i w jaki sposób były wobec siebie komplementarne. Okazuje się bowiem, że uzyskanie szerszego obrazu frekwencji Żydów w szkole galicyjskiej nie jest możliwe bez wykorzystania trzech typów źródeł kwantytatywnych – krajowych, państwowych i lokalnych. W tekście skupiam się na okresie autonomicznym, był to bowiem czas wdrażania w Galicji powszechnego obowiązku szkolnego, a *de facto* też pojawienia się szkoły publicznej (wcześniej-szkolnictwo poddane było kontroli Kościoła), rozwoju administracji szkolnej, a jednocześnie okres rozwoju myśli statystycznej. Pod wieloma względami lata 60. XIX w. stanowią jasną cezurę w dziejach zarówno szkolnictwa galicyjskiego, jak i systemu gromadzenia danych statystycznych. W przypadku szkół średnich wydatniejszą obecność Żydów w ich murach datuje się od połowy stulecia, dlatego do tego momentu przesuwam narrację ich dotyczącą.

Statystyki krajowe

Dane zbierane przez Radę Szkolną Krajową

W Galicji szczegółowe dane o realizacji obowiązku szkolnego, frekwencji w szkołach ludowych, o nauczycielach i uczniach zbierała Rada Szkolna Krajowa działająca od 1867 r. Było to jedno z jej głównych zadań, które podjęła wkrótce po ukonstytuowaniu się, i które z uwagi na to, że struktury lokalnych władz szkolnych nie były jeszcze wykształcone, okazało się trudne i żmudne³. Wstępne obliczenia podano w sprawozdaniu za rok 1869 (oddanym do druku w listopadzie 1870, wydrukowanym w 1871)⁴. W kolejnych latach RSK regularnie (najczęściej co roku) drukowała w swoich sprawozdaniach szczegółowe zestawienia statystyczne. Istniały dwa typy sprawozdań – „o stanie wychowania publicznego”, dotyczące szkół ludowych (w tym także wyższego typu, czyli wydziałowych, oraz seminariów nauczycielskich), oraz dotyczące szkół średnich⁵. Czy sprawozdania te są dobrym źródłem do badania obecności uczniów żydowskich w galicyjskiej szkole? Jakie informacje można tam znaleźć?

³ Deklarowano, że celem było zebranie „dat jak najprawdziwszych”. Rozporządzenie w tej sprawie wydano 20 kwietnia 1868, zob. *Sprawozdanie c.k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w kraju w latach szkolnych 1868 i 1869*, Lwów 1871, s. 6. Dalej sprawozdania RSK o stanie wychowania publicznego cytuję jako: Spraw. RSK szk. publ. [rok szkolny, który obejmuje sprawozdanie].

⁴ Tamże.

⁵ W niektórych latach informacje o szkołach średnich publikowano w *Sprawozdaniach o stanie wychowania publicznego*, a sprawozdanie o szkołach średnich wydawano jako oddbitkę z niego (np. w roku 1910/11).

Sprawozdania RSK o szkołach ludowych

Analizę rozpocznę od sprawozdań dotyczących szkół ludowych. W początkowym okresie działania RSK informacja o wyznaniu uczniów miała duże znaczenie dla władz szkolnych, zauważono bowiem, że zachodzi różnica w wypełnianiu obowiązku szkolnego między dziećmi różnych religii. Po raz pierwszy wyznanie uczniów podano w sprawozdaniu za rok szkolny 1870/71⁶. Zestawienie dotyczące szkół szczebla początkowego miało wówczas skromną formę pojedynczej tabeli. W kolejnych latach zostało rozbudowane, zaczęto też uwzględniać, obok szkół publicznych, także szkoły prywatne i wyznaniowe, bowiem również w tych placówkach można było realizować obowiązek szkolny. Osobną kategorią szkół, która do końca okresu autonomicznego będzie uwzględniana w sprawozdaniach RSK o stanie wychowania publicznego, były seminaria nauczycielskie. Dane o wyznaniu podawano w przypadku wszystkich tych placówek. Na marginesie dodajmy, że okazjonalnie zdarzało się podawanie także innych danych dotyczących edukacji Żydów, mianowicie liczby operujących w Galicji chederów (religijnych szkół niższego typu, nauka w nich nie była uznawana za wypełnienie obowiązku szkolnego).

Szczególnie cenne z naszej perspektywy jest to, że sprawozdania RSK ukazywały się regularnie, zazwyczaj co roku, co pozwala śledzić w ujęciu czasowym zjawiska dotyczące zmieniającej się frekwencji szkolnej. Ich zaletą jest uwzględnianie nie tylko liczby dzieci uczęszczających do szkół publicznych, ale też do tych placówek zapisanych, a wartości te znacznie się różniły. Dla przykładu, w 1880 r. liczba zapisanych do szkół dzieci żydowskich przewyższała o niemal 25% liczbę dzieci faktycznie pobierających naukę (40 tys. 937 zapisanych i 29 tys. 758 uczęszczających)⁷. Tego typu danych nie ujmowały zestawienia państwowe (więcej o nich dalej), gdzie odnotowywano jedynie liczbę uczęszczających do szkoły. Tymczasem dane o dzieciach zapisanych do szkół mogą być interesującą, dodatkową kategorią analizy, pokazując bowiem, jak wiele dzieci (i ich rodziców) znalazło się na bliskiej orbicie szkoły.

Wraz z dynamicznym rozwojem szkolnictwa w ostatniej ćwierci XIX w. zmieniał się zakres gromadzonych danych, a w latach 80. XIX w. stopniowo odstąpiono od uwzględniania w nich wyznania. Najpierw zaprzestano podawania danych o wyznaniu uczniów placówek prywatnych. Ostatni raz takie zestawienie znalazło się w sprawozdaniu za rok 1880/81, później rozkład wyznaniowy podawano jedynie dla szkół publicznych i seminariów nauczycielskich, a w przypadku pozostałych typów szkół porzeczowano

⁶ Spraw. RSK szk. publ. 1870/71, s. 18–19.

⁷ Spraw. RSK szk. publ. 1880/1881, s. 62.

na zestawieniu wszystkich dzieci uczęszczających do szkoły łącznie, bez wskazania wyznania⁸. Kilka lat później, począwszy od sprawozdania za lata 1884/85 i 1885/86 (wydrukowano wówczas sprawozdanie zbiorcze za dwa lata), zaprzestano podawania wyznania także w przypadku uczniów szkół publicznych. Nastąpiło to na fali reform szkolnictwa, z którymi wiązała się zmiana formularzy danych. Celem było ułatwienie gromadzenia informacji w czasie dynamicznego, ale też nierównomiernego wzrostu liczby szkół. Jak to ujmowano, chodziło o to, by „ułatwić ich [formularzy] wypełnianie i w ten sposób uzyskać daty potrzebne – wprowadzić co do szczegółów w mniejszym niż dotychczas zakresie, ale za to przedstawiające z tem większą pewnością i dokładnością faktyczny stan rzeczy”⁹. Od tego czasu sprawozdania kładły większy nacisk na zagadnienia dynamiki frekwencji szkolnej¹⁰.

W efekcie, począwszy od połowy lat 80., nie posiadamy informacji o liczbie Żydów chodzących do szkół ludowych. Nadal podawano jednak informacje o rozkładzie wyznaniowym uczniów seminariów nauczycielskich, czego nie zarzucono do końca okresu autonomicznego. Takich placówek było mało, liczba uczniów też była niewielka w porównaniu ze szkołami ludowymi, a zatem gromadzenie szczegółowych danych o wyznaniu nie obciążało aparatu administracyjnego.

Już ówczesnie brakowało dostępu do danych o rozkładzie wyznaniowym uczniów szkół ludowych. Warto na przykład wspomnieć, że niemal dekadę po zaprzestaniu ich raportowania poseł Teofil Merunowicz złożył w Sejmie Krajowym wniosek, by wezwać RSK do wykazywania liczby uczniów z podziałem na wyznanie. Chodziło mu przede wszystkim o podawanie do publicznej wiadomości liczby uczniów żydowskich. Równoległe poseł ten domagał się także podawania informacji o nauczaniu judaizmu (tzw. lekcjach religii mojżeszowej). Jego wniosku jednak nie przyjęto¹¹. Także ze strony żydowskiej płynęły głosy, że brakuje dostępu do danych o żydowskich uczniach szkół ludowych, a były one potrzebne w dyskusji nad kwestiami związanymi z edukacją. Brak ten punktował choćby Adolf Stand, jeden z wiodących galicyjskich działaczy syjonistycznych i poseł do Rady Państwa, gdy wypowiadał się w 1911 r. na wezwanie Wydziału Krajowego o położeniu Żydów galicyjskich¹².

⁸ Spraw. RSK szk. publ. 1881/82 i 1882/83, s. 42.

⁹ Spraw. RSK szk. publ. 1883/4, s. 4.

¹⁰ Np. liczbę dzieci w wieku szkolnym uczęszczających do szkół podawano nie tylko z rozbiorem na poszczególne okręgi, ale też powiaty; drukowano też osobne zestawienia pokazujące dynamikę frekwencji szkolnej i liczbę nałożonych kar za nieposyłanie dzieci do szkoły. Spraw. RSK szk. publ. 1884/85 i 1885/86, s. 36–83.

¹¹ *Sprawozdanie Stenograficzne z Rozpraw Galicyjskiego Sejmu Krajowego. 14. Posiedzenie 5. Sesji VI. Peryodu Sejmu Galicyjskiego*, Lwów 1894, s. 355 (posiedzenie z 6 lutego 1894).

¹² Stand 1911, s. 19.

Warto też zaznaczyć, że sprawozdania RSK podawały nie tylko surowe dane liczbowe, ale też przetworzone, poddane obróbce statystycznej. Szczegółnej ostrożności wymaga więc posługiwanie się wyliczeniami dokonanymi przez RSK dotyczącymi frekwencji szkolnej, operowano bowiem dwoma różnymi zbiorami danych – liczbą dzieci wynikającą ze spisów ludności, przeprowadzanych raz na dekadę, oraz liczbą dzieci, które mieszkały w zasięgu infrastruktury szkolnej (w gminie posiadającej szkołę lub należącej do związku szkolnego z inną gminą), dzięki czemu zostały ujęte w wykazach prowadzonych przez administrację szkolną¹³. Istniała tymczasem wyraźna dysproporcja między jedną a drugą liczbą. Omówmy ją na przykładzie danych z 1880 r. (był to rok spisowy, więc posiadamy dla niego bardziej precyzyjne informacje niż np. dla połowy dekady). Wedle spisu ludności w Galicji było wówczas ogółem 850 tys. 624 dzieci w wieku szkolnym, tymczasem wykazy sporządzone przez władze szkolne obejmują zaledwie 582 tys. 348 dzieci¹⁴. Jedynie w ich przypadku można było kontrolować wypełnianie obowiązku szkolnego, w związku z czym to na tej liczbie dokonywano większości obliczeń i to ją ujmowano w zestawieniach statystycznych. W przypadku dzieci żydowskich w wieku szkolnym różnica wynosiła 20%, była więc mniejsza niż w przypadku ogółu dzieci (31,5%), co wynikało z miejskiego charakteru tej społeczności. Naturalnie, wraz z rozwojem infrastruktury szkolnej różnice między seriami danych malały. W ciągu dekady, jaka minęła od roku szkolnego 1872/73 (okres wprowadzania istotnych reform szkolnych) do 1882/1883 o ponad 40% zwiększyła się liczba dzieci w wieku szkolnym wykazywanych przez administrację szkolną¹⁵. Precyzję obliczeń dotyczących realizacji obowiązku szkolnego zmniejszał dodatkowo fakt, że do szkół uczęszczały także dzieci, które były starsze niż przewidziany ustawą wiek szkolny (w znaczeniu: ten, w którym należało pobierać obowiązkową edukację). Statystyki szkolne nie wyłączały ich z ogólnej liczby uczniów, co w praktyce oznaczało, że liczba dzieci w wieku szkolnym (do 12 roku życia) realizujących obowiązek szkolny była z pewnością niższa niż wskazywana¹⁶.

Szacunkowy charakter miały też wyliczenia oparte na danych spisowych – korzystając z nich odwoływano się bowiem nie do konkretnej liczby dzieci mieszkających w poszczególnych okręgach, tylko stosowano stały przelicznik odsetka liczby dzieci będących w wieku szkolnym – np. w roku szkolnym 1881/82

¹³ Władze szkolne były oczywiście świadome tej różnicy i wspomniano o niej w sprawozdaniach (zob. np. Spraw. RSK szk. publ. 1884/85 i 85/86, s. XLI). W tabelach statystycznych na ogół posługiwano się danymi administracji szkolnej (dodatkowo tego nie zaznaczając), zaś w treści sprawozdań przywoływano też dane spisowe, zob. np. Spraw. RSK szk. publ. 1871, s. 11.

¹⁴ Spraw. RSK szk. publ. 1880/1881, s. 29.

¹⁵ Spraw. RSK szk. publ. 1881/82 i 1882/83, s. 30.

¹⁶ Spraw. RSK szk. publ. 1884/85 i 1885/86, s. 36.

w szacunkach zakładano, że takich dzieci jest w społeczeństwie średnio 14,3%¹⁷. Należy ponadto pamiętać, że spisy przeprowadzane były raz na dekadę i po upływie kilku lat dane dezaktualizowały się. Gdy w 1886/87 r. we Lwowie, obliczając liczbę dzieci w wieku szkolnym, wykorzystano dane dostarczone przez biuro statystyczne zamiast szacunków opartych o przeprowadzony siedem lat wcześniej spis ludności, uzyskane wartości były tak znacząco wyższe od wykazanych w poprzednich latach, że władze szkolne poczuwały się do wyjaśnienia przyczyny tych różnic. Dodatkowo zweryfikowano wówczas wiek dzieci chodzących do szkół¹⁸. Tego typu działania stanowiły jednak wyjątek. Władze szkolne nie miały możliwości, by częściej w podobny sposób dbać o poprawność danych, chociaż doskonale zdawały sobie sprawę, że część z nich była co najmniej mało precyzyjna¹⁹.

Podsumowując – posługując się sprawozdaniami RSK dotyczącymi szkół ludowych, należy mieć na uwadze, że podawana w nich liczba uczniów jest bardziej wiarygodna niż dane dotyczące ogólnej liczby dzieci będących w wieku szkolnym i odsetka wypełniających obowiązek edukacyjny. Niemniej jednak w przypadku dzieci żydowskich, statystycznie częściej zamieszkujących miasta, te ogólne dane są zapewne bardziej precyzyjne niż w przypadku dzieci innych wyznań, szczególnie grekokatolickich, które statystycznie częściej mieszkaly na wsi.

Sprawozdania RSK o szkołach średnich

Z uwagi na to, że liczba uczniów szkół średnich była, w porównaniu ze szkołami ludowymi, relatywnie niewielka, w statystykach ich dotyczących nie zredukowano z czasem liczby uwzględnianych kategorii, jak to miało miejsce w przypadku szkół typu podstawowego. Na podstawie sprawozdań RSK o szkołach średnich możemy zatem prześledzić obecność uczniów żydowskich w tych placówkach w całym okresie objętym sprawozdaniami, czyli od końca lat 60. XIX w. do 1912 r. Dane te RSK pozyskiwała od dyrektorów szkół średnich, którzy, w myśl instrukcji z 1863 r., co roku we wrześniu sporządzali zestawienie obejmujące szczegółowe informacje o uczniach i ich frekwencji²⁰.

¹⁷ Spraw. RSK szk. publ. 1881/82 i 1882/83, s. 31.

¹⁸ Spraw. RSK szk. publ. 1886/7, s. 35.

¹⁹ Spraw. RSK szk. publ. 1884/85 i 1885/86, s. XLI.

²⁰ Instrukcja zawarta w rozporządzeniu Ministerstwa Stanu z 28 lipca 1863, l. 5529 wraz z późniejszymi zmianami – powoływała się na nią RSK, opisując mechanizm gromadzenia danych, zob. *Sprawozdanie c.k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w latach szkolnych 1875/1883*, cz. 1, Lwów 1884, s. 27. W dalszej części artykułu sprawozdania RSK o szkołach średnich cytować będę jako: Spraw. RSK szk. śr. [rok szkolny, który obejmuje sprawozdanie].

Zestawienia te były przekazywane RSK, która jedną kopię zostawiała sobie na wewnętrzny użytek, drugą zaś przesyłała do Centralnej Komisji Statystycznej w Wiedniu. W pierwszym sprawozdaniu, za lata 1868–1871, uwzględniono narodowość żydowską²¹. W późniejszych sprawozdaniach katalog narodowości był już inny, zgodny z tym, jakim posługiwano się przy spisach ludności. Uwzględniano więc np. Słoweńców, Serbów i Chorwatów, co w warunkach galicyjskich nie miało większego sensu, Żydów natomiast nie ujęto. Uczniów żydowskich kwalifikowano jako Polaków, Niemców lub sporadycznie Rusinów, zależnie od deklaracji rodziców lub opiekunów prawnych składanych w momencie zapisu do szkoły²². Ich obecność w szkołach średnich można jednak analizować dzięki temu, że począwszy od 1872 r. uwzględniano w sprawozdaniach kategorię wyznania²³. W tej i kolejnej dekadzie sprawozdania drukowano raz na kilka lat i podawano w nich dane za dłuższe okresy, zazwyczaj w formie osobnych tabel za dany rok, do których dołączano też przekrojowe zestawienia zbiorcze, pokazujące jak zmieniał się odsetek uczniów poszczególnych wyznań na przestrzeni lat²⁴.

Z perspektywy naszych rozważań istotne jest to, że zdarzało się zamieszczanie w sprawozdaniach odrębnych tabel poświęconych wyłącznie uczniom żydowskim. Przykładem jest *Statystyka uczniów wyznania mojżeszowego w szkołach realnych galicyjskich (1875–1883)* zestawiająca liczbę uczniów żydowskich w poszczególnych szkołach i latach z informacją o ich procentowym udziale wśród wszystkich uczniów danej placówki²⁵. Z kolei w sprawozdaniu za kolejne lata zamieszczono tabelę zestawiającą odsetek Żydów wśród mieszkańców poszczególnych miast posiadających gimnazja z odsetkiem żydowskich uczniów tych szkół. Zestawienie

²¹ Wyróżniano następujące grupy: Polacy, Rusini, inni Słowianie, Niemcy, Starozakonni oraz inne narodowości, zob. Spraw. RSK szk. śr. 1868–1871, s. 23–24.

²² Zasada ta obowiązywała od 1872 r., zob. dr A., *Ze statystyki szkół średnich (Polonizacja żydów, polonizacja Rusinów; nauka historii kraju ojczystego)*, „Muzeum. Dwutygodnik polski”, r. II: 1881, s. 305.

²³ Spraw. RSK szk. śr. 1884–1888, s. 108–120.

²⁴ Zob. Spraw. RSK szk. śr. 1872–1874, s. 9–11; Spraw. RSK szk. śr. 1875–1883, s. 104, 110–113, 116. W przypadku szkół lwowskich dane rozpisywano w dodatkowych tabelach, pokazujących jak zmieniała się frekwencja uczniów poszczególnych wyznań w poszczególnych placówkach między rokiem 1875 a 1883. Tego typu zestawienia nie przynosiły nowych danych, tylko prezentowały je w wygodniejszy sposób; zob. też: Spraw. RSK szk. śr. 1884–1888, s. 108–113.

²⁵ Spraw. RSK szk. śr. 1875–1883, s. 115.

to unaoczniało, że mimo iż odsetek Żydów wśród uczniów szkół średnich był wyższy niż ich odsetek w całym społeczeństwie, to jednak był znacznie niższy od odsetka Żydów wśród mieszkańców miast posiadających gimnazja²⁶.

W sprawozdaniach RSK dane statystyczne komentowano, wskazując najczęściej na główne trendy liczbowe. Niekiedy przywoływano dane spoza omawianych wykazów, powołując się na statystyki państwowe. Zdarzało się, że tego typu uwagi dotyczyły Żydów. Dla przykładu, omawiając wzrost liczebności uczniów poszczególnych wyznań w gimnazjach między rokiem 1875 a 1883, zwracano uwagę, że największy wzrost odnotowano wśród uczniów żydowskich (aż o 139,6%, przy czym, dla porównania, w przypadku rzymskich katolików wyniósł on 46,9%), a w przypisie dodawano, że na terenie całej Przedlitawii w latach 1873–1882 wzrost ten w przypadku uczniów żydowskich wynosił 102,8%²⁷. Tendencji tych jednak szerzej nie wyjaśniono.

Od lat 90. XIX w. sprawozdania RSK dotyczące szkół średnich ukazywały się już nie zbiorczo za kilka lat, tylko co roku, a dane były podawane w ustandaryzowany sposób – była to tabela ze statystyką uczniów na koniec danego roku szkolnego, zestawiona według religii, przy czym posługiwano się szeroką kategoryzacją wykorzystywaną w statystykach państwowych (np. istniała osobna kategoria dla Ormian, zaś wśród ewangelików wyróżniano wyznania reformowane i augsburskie). W tabelach tych wyszczególniano też poszczególne szkoły²⁸.

Na marginesie zauważmy, że dane statystyczne o uczniach szkół średnich z uwzględnieniem wyznania znajdujemy na ogół w corocznych sprawozdaniach dyrekcji tychże placówek²⁹. Publikacje takie wydawała znakomita większość szkół i są one dziś dobrze dostępne dzięki ich digitalizacji. Druki sprawozdań zazwyczaj składały się z dwóch części: opracowania merytorycznego jakiegoś zagadnienia (z różnych dziedzin, m.in. historii czy matematyki) oraz części urzędowej, podzielonej na kilka działów, w której znajdowały się m.in. zestawienia statystyczne dotyczące uczniów, uwzględniające wyznanie, i ich imienne wykazy (zazwyczaj jednak bez informacji o wyznaniu).

²⁶ Spraw. RSK szk. śr. 1884–1888, s. 115. W tym samym sprawozdaniu znalazła się także tabela *Uczniowie wyznania mojżeszowego w gimnazjach krakowskich*.

²⁷ Spraw. RSK szk. śr. 1875–1883, s. 119.

²⁸ Z uwagi na powtarzalność tytułu sprawozdań RSK o stanie szkół średnich podaję niżej tylko rok szkolny, którego dotyczyło sprawozdanie i numery stron zawierające tabele ze statystyką uczniów wedle wyznania: 1890/91, s. XII; 1891/92, s. VI; 1893/94, s. VI; 1895/96, s. V; 1898/99, s. V; 1899/1900, s. V; 1900/1901, s. VIII; 1901/02, s. 43; 1902/03, s. 47; 1903/04, s. 60–61; 1904/05, s. 58–59; 1905/06, s. 54–55; 1906/07, s. 58–59; 1907/08, s. 52–53; 1908/09, s. 128–131; 1909/1910, s. 82–85; 1910/11, s. 68–71; 1911/12, s. XXIV–XXIX.

²⁹ Jest to źródło znakomicie znane historykom. Sprawozdania są nie tylko szeroko wykorzystywane w badaniach, ale także same były przedmiotem omówienia. Literatury na ich temat jest sporo, zob. np. Frycie 1996, s. 271–285; Horbowski 1995, s. 211–219.

Rady szkolne okręgowe miejskie

Dane o uczniach szkół ludowych dwóch największych miast Galicji z okresu, którego nie obejmują dane o wyznaniu uczniów agregowane przez RSK można uzupełnić w oparciu o zestawienia sporządzane przez Rady Szkolne Okręgowe Miejskie działające we Lwowie i Krakowie. Obie wydawały własne sprawozdania z wykazami statystycznymi dotyczącymi m.in. frekwencji uczniów poszczególnych wyznań w szkołach ludowych, a co istotne, z rozbićciem na poszczególne placówki szkolne, a więc na dużo bardziej szczegółowym poziomie niż sprawozdania RSK. Na tym lokalnym poziomie wyznaczenie było jedną z wielu kategorii analitycznych – obok np. informacji o pochodzeniu rodziców, wieku czy wynikach w nauce. Dane z poszczególnych kategorii nie były jednak korelowane.

Dłużej wydawane i bardziej rozbudowane były sprawozdania lwowskie, ukazujące się od końca XIX w. Poza tym, że zawierały dane o dzieciach danego wyznania w poszczególnych szkołach³⁰, zdarzały się w nich zestawienia zupełnie innego typu, z których także czerpiemy informacje o Żydach – np. w roku 1906/07 badano we Lwowie wzrost dzieci, który analizowano z uwzględnieniem płci, poziomu zamożności, a także wyznania.

W Krakowie RSO wydawała sprawozdania raz na kilka lat. Umieszczano w nich informacje o liczbie uczniów danego wyznania (osobno chłopców i dziewcząt) uczęszczających do poszczególnych placówek szkolnych, zarówno publicznych, jak i prywatnych. Takie szczegółowe dane posiadamy dla lat 1905/06, 1912/13 i 1916/17³¹. Sprawozdania zawierały także informacje o liczbie chederów działających w mieście, z uwzględnieniem nazwisk metamedów, adresów oraz liczby uczniów³².

Biura statystyczne operujące w Galicji

Owoce rosnącego zapotrzebowania nowoczesnych państw na dane statystyczne było powstawanie w drugiej połowie XIX w. wyspecjalizowanych instytucji na różnym poziomie – od państwowego, poprzez krajowy, po miejski. W Galicji

³⁰ Zob. np. *IV Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Okręgowej Miejskiej ze stanu szkół ludowych król. Stoł. Miasta Lwowa za rok szkolny 1901/1902*, Lwów 1903, s. 192–195; *IX. Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Okręgowej Miejskiej o stanie szkół ludowych Król. Stoł. Miasta Lwowa za lata szkolne 1904/5 i 1905/6 z 2 tablicami i 10 rysunkami w tekście*, Lwów 1907, s. 161–162; *X. Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Okręgowej Miejskiej o stanie szkół ludowych król. Stoł. Miasta Lwowa za rok szkolny 1906/7 z 9 tablicami i 12 rysunkami w tekście*, Lwów 1908, s. 192.

³¹ Dobrzański 1906, s. 70–74; Dobrzański 1913, s. 77–78; Dobrzański 1917, s. 116–123.

³² Dobrzański 1906, s. 59–60.

takie lokalne instytucje powstawały równolegle do podobnych pojawiających się w Europie Zachodniej³³, miały ponadto rozbudowane, międzynarodowe kontakty, sięgające poza Europę³⁴. Interesujące pozostaje to, na ile zbierane przez nie informacje pozwoliłyby uzupełnić dane agregowane przez władze szkolne.

Krajowe Biuro Statystyczne

W 1873 r. powołane zostało we Lwowie Krajowe Biuro Statystyczne. Jego siedziba mieściła się w budynku sejmu galicyjskiego, a kierował nim Tadeusz Pilat. Głównym wydawnictwem biura był periodyk „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych” (1873–1918), nie tyle prezentujący materiał statystyczny, co zawierający specjalistyczne studia oparte o takie dane. Tematyka szkolna nie była tam szeroko reprezentowana – poświęcono jej zaledwie jedno opracowanie i skoncentrowano się w nim na kwestiach natury finansowej, zatem nie znajdziemy tam informacji o uczniach i ich wyznaniu³⁵. Dane statystyczne w ujęciu przekrojowym, obejmującym wiele aspektów życia społecznego, prezentowano w „Rocznikach Statystyki Galicji” (1887–1900), kontynuowanych jako „Podręcznik Statystyki Galicji” (1900–1913). W „Roczniku/Podręczniku” dane na temat szkolnictwa były prezentowane w każdym tomie, mają jednak ograniczoną przydatność dla historyka zainteresowanego stosunkami wyznaniowymi w szkolnictwie. Informacje o wyznaniu uczniów podawano bowiem jedynie w przypadku seminariów nauczycielskich oraz zazwyczaj szkół średnich (osobno dla gimnazjów i szkół realnych)³⁶. Drukowano ponadto zestawienia zbiorcze, pokazujące zmieniający się w ciągu lat w tych placówkach udział uczniów danego wyznania³⁷, oraz zestawienia liczby uczniów i nauczycieli poszczególnych wyznań³⁸. Zdarzały się też wykazy dotyczące wyłącznie żydowskich uczniów szkół średnich³⁹.

³³ Madurowicz-Urbańska 1994, s. 75. O galicyjskich instytucjach statystycznych i wydawanych przez nie publikacjach – zob. też: Bar, Franaszek 1981, s. 17–24; Franaszek 1989, s. 84–85.

³⁴ Madurowicz-Urbańska 1989, s. 205.

³⁵ Pilat 1885.

³⁶ Zob. np. „Rocznik/Podręcznik Statystyki Galicji”, t. I: 1886, s. 71; t. II: 1887–1888, s. 86; t. III: 1889–1891; s. 86, t. VII, cz. 1: 1903, s. 87–89. Zachowano numerację ciągłą tomów po zmianie tytułu.

³⁷ Zob. np. „Rocznik Statystyki Galicji”, t. II: 1887–1888, s. 86 (uczniowie szkół średnich wg wyznania od 1877 do 1886 r.), s. 90 (uczniowie seminariów nauczycielskich według wyznania między 1875 a 1886 r.) oraz „Podręcznik Statystyki Galicji”, t. IX, cz. 1 (1913), s. 92 (uczniowie seminariów nauczycielskich według wyznań między rokiem 1880 a 1910/11), s. 110 (uczniowie szkół średnich według wyznań od 1900 do 1910 r.).

³⁸ „Rocznik Statystyki Galicji”, t. III: 1889–1891, s. 86.

³⁹ Tamże, s. 87 (tabela: *Udział wyznania mojżeszowego w ludności i szkołach średnich galicyjskich*).

W przypadku uczniów szkół ludowych kryterium wyznaniowego nie uwzględniano. Wyjątkiem był tom VII „Podręcznika” (1903), gdzie podano liczbę uczniów poszczególnych wyznań w szkołach ludowych w oparciu o austriacki spis szkolny z 1900 r.⁴⁰ Taki zakres danych podawanych w „Roczniku/Podręczniku” stanowił pochodną metody ich gromadzenia. Sporządzając zestawienia dotyczące szkół, posiłowano się nie oryginalnymi analizami, lecz innymi źródłami statystycznymi, przede wszystkim sprawozdaniem Rady Szkolnej Krajowej. Zestawienia te są poręczne, ale nie prezentują oryginalnych danych, możemy však czerpać je bezpośrednio ze źródeł, z których korzystało Biuro.

Miejskie biura statystyczne

Bardziej wartościowe dane z naszej perspektywy, chociaż już nie dotyczące całej Galicji, znajdujemy w zestawieniach sporządzanych przez lokalne miejskie biura statystyczne operujące we Lwowie (od 1872 r.) i Krakowie (od 1884 r.).

Lwowskie biuro w latach 1874–1939 wydawało „Wiadomości Statystyczne o Mieście Lwowie”, gdzie drukowano dane statystyczne opatrzone szerokim komentarzem, a także, od 1906 r., „Lwów w Cyfrach”⁴¹, gdzie podawano jedynie bezwzględne dane liczbowe w układzie tabelarycznym⁴². Z naszej perspektywy znaczenie ma jedynie pierwsza z wymienionych publikacji. Część numerów „Wiadomości” zawierała dział poświęcony szkolnictwu, w którym uwzględniano wyznanie uczniów wszystkich bądź większości typów placówek, od poziomu szkół ludowych, poprzez średnie, po wyższe⁴³. Szczególne znaczenie miał tom V z 1894 r., w całości poświęcony tematyce szkół ludowych. Zawierał bardzo cenne i szczegółowe dane statystyczne dotyczące uczniów wszystkich wyznań, czyli także żydowskich, uczęszczających do poszczególnych szkół miejskich od

⁴⁰ „Podręcznik Statystyki Galicji”, t. VII, cz. 1 (1903), s. 65–67.

⁴¹ Więcej na temat tych publikacji – zob. Madurowicz-Urbańska 1989, s. 199–210; Wnęk 1994, s. 76–81; Rak 1994, s. 82–85.

⁴² „Lwów w Cyfrach. Miesięcznik Statystyczny/ Leopold enChiffres. Bulletin Mensuel de Statistique Municipale” (1906–1939). Publikacja podawała dane w rozbiciu na 17 działów, żaden nie dotyczył szkolnictwa.

⁴³ „Wiadomości Statystyczne o Mieście Lwowie”, t. I: 1874, s. 74 (szkoły ludowe); t. II: 1876, s. 106–107 (szkoły ludowe), s. 108–109 (szkoły średnie); t. VI: 1895, s. 113 (seminaria nauczycielskie), s. 118 (szkoły średnie, w tym tomie nie zostały uwzględnione szkoły ludowe); t. XIV: 1910 i 1911, s. 156–161 (szkoły średnie oraz licea), s. 162 (seminaria nauczycielskie), s. 168–171 (szkoły ludowe i wydziałowe), s. 163–164 (inne placówki niemieszające się w kategoriach wyżej, m.in. szkoła koszykarska, szkoły handlowe), s. 155 (szkoły wyższe).

roku szkolnego 1886/87 do 1892/93, a także do istniejących we Lwowie szkół niemających charakteru placówek miejskich w latach 1889–1893⁴⁴. Omawiany tom był także dołączany do pracy Mieczysława Baranowskiego poświęconej dziejom lwowskich szkół ludowych⁴⁵. Przyczyniło się to do wzrostu dostępności tych danych, które już ówczesnie były wykorzystywane w opracowaniach, w tym dotyczących uczniów żydowskich⁴⁶.

Bardzo cenne dane o uczniach Krakowa, w tym żydowskich, publikowało tamtejsze Biuro Statystyczne Miejskie w swoim wydawnictwie „Statystyka Miasta Krakowa” (1887–1912). Dane te są o tyle interesujące, że nie przedrukowano ich z innych źródeł, lecz zostały pozyskane w wyniku akcji spisowej. W 1885 r. biuro to otrzymało od magistratu polecenie, by co 5 lat przedstawiać dokładną statystykę szkolną, co miało pomóc w zwalczaniu analfabetyzmu. W celu pozyskania tych danych zainicjowano spis: pierwszy odbył się 1 czerwca 1886 r., a przeprowadzało go 150 komisarzy⁴⁷. Na każdego z nich przypaść miało około 10 domów (ówczesnie było ich w Krakowie 1486), przy czym największe problemy z organizacją pracy wystąpiły na Kazimierzu, a zatem w dzielnicy, w której mieszkała większość krakowskich Żydów⁴⁸. W prace spisowe zaangażowani byli właściciele domów i ich administratorzy, którzy mieli analizować karty spisowe „dla zapewnienia się, że nikt z obowiązanych do szkolnej nauki pominięty nie został”⁴⁹. Jak ówczesnie oceniano, mimo pewnych trudności wiarygodność danych pozyskanych w akcji spisowej była wysoka, z dwoma wyjątkami – dzieci najstarszych (ukrywano je z obawy, że ich wykazanie uda-

⁴⁴ „Wiadomości Statystyczne o Mieście Lwowie”, t. V: 1894, s. 50–62.

⁴⁵ Cała publikacja składała się z dwóch wyraźnie wyodrębnionych części mających zarówno odrębne strony tytułowe, jak i jedną wspólną, zob. *Historia i statystyka szkół ludowych król. Stoł. Miasta Lwowa. Historię szkół ludowych lwowskich*, oprac. M. Baranowski; *Wiadomości statystyczne o szkołach ludowych lwowskich*, oprac. K. Ostaszewski-Barański, Lwów 1895.

⁴⁶ Załęcki 1904.

⁴⁷ „Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa. Z polecenia Prezydium Magistratu w czasie od 1. Stycznia do 31 grudnia 1887 r.”, r. VIII: 1887, s. 88; „Statystyka Miasta Krakowa”, z. 2: 1889, s. 72.

⁴⁸ Szczegółne problemy miało budzić kontrolowanie domów na Kazimierzu, a więc w miejscu, gdzie mieszkała większość Żydów. Z opisu przedstawionego przez biuro nie wynika jednak, by wpłynęło to na jakość zgromadzonych danych, chodziło przede wszystkim o trudności w organizacji pracy: „Ponieważ jednak wielu z komisarzy podejmowało się przeprowadzenia spisu w jednym tylko lub w paru domach, a reszta domów, szczególnie na Kazimierzu, pozostała na małą tylko liczbę komisarzy, stąd powstała niekorzyść, że niektórzy komisarze podejmowali się spisu na raz w bardzo wielkiej liczbie domów, a zatem nie mogli skontrolować tych domów przed spisem i musieli działać bardzo pospiesznie, aby podjętemu zadaniu uczynić zadość”, „Statystyka Miasta Krakowa”, z. II: 1889, s. 74.

⁴⁹ Tamże, s. 73.

remni ich zatrudnienie) oraz dzieci żydowskich (wyjaśniano to w następujący sposób: „u żydów panuje stała tendencja do udaremniania wszelkich rozporządzeń władz i stąd wyszły usiłowania utajenia dzieci w wieku szkolnym będących”⁵⁰). W związku z tymi trudnościami musiano, już po przeprowadzeniu akcji spisowej, w oparciu o katalogi szkolne, żmudnie uzupełniać dane. Jak oceniano, to „opóźniło publikację wyników spisu, ale w znacznej mierze poprawiło jego niedostatki”⁵¹. W opublikowanych wynikach tego spisu kategorię wyznania uwzględniono bardzo szeroko i korelowano ją z innymi danymi. Została ona na przykład wzięta pod uwagę w tabelach zestawiających roczniki dzieci chodzących do poszczególnych klas, od 1 do 8, odrębnie dla szkół publicznych i prywatnych⁵². Według kategorii wyznania uporządkowano dane w tabeli analizującej sytuację szkolną wszystkich dzieci zamieszkałych w Krakowie i będących w wieku szkolnym⁵³. Z zestawienia tego czerpiemy informacje o liczbie uczniów żydowskich uczęszczających do szkół prywatnych (znajdziemy też nazwiska prowadzących te szkoły), co cenne – z rozbiciem na klasy⁵⁴. Agregując dane, miano na uwadze, że są potrzebne do analizy sytuacji szkolnej dzieci z poszczególnych roczników. Uwzględniano te czynniki, które mogły się przekładać na większą lub mniejszą frekwencję, czyli płeć, pochodzenie z Krakowa lub spoza miasta oraz wyznawaną religię. W statystykach nie znajdziemy zatem danych obejmujących na przykład liczbę uczniów danego wyznania do konkretnej placówki szkolnej – to nie było istotne. Istotne było za to wypełnianie obowiązku szkolnego. Szczegółowe dane dotyczące szkół ludowych opublikowano w „Statystyce Miasta Krakowa” jeszcze tylko raz, w zeszycie VII wydrukowanym w 1910 r., zmienił się jednak ich charakter. Zebrano wówczas dane za 8 lat, od roku 1890/91 do 1897/98. Ujęto je w kilka zestawień tabelarycznych, z których dowiadujemy się o frekwencji uczniów poszczególnych wyznań we wszystkich placówkach szkolnych miasta (uwzględniano wszystkie typy szkół: publiczne, prywatne z prawami szkół publicznych oraz prywatne bez praw szkół publicznych), w tym męskich i żeńskich, a także w uzupełniających i specjalnych⁵⁵.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże, s. 75.

⁵² Tamże, s. 90–100. Uwzględniano osobno uczniów z Krakowa i z okolic oraz chłopców i dziewczęta.

⁵³ Zob. tamże, s. 102–105, tabl. XXXIX A. *Wykaz dzieci w wieku szkolnym zamieszkałych w Krakowie/Enfants aen age prescrit pour suivre l'instruction et dont le domicile est a Cracovie* i kolejna tabela na s. 106–107, ujmująca te same dane w ujęciu procentowym. W tabeli podano liczby dzieci z poszczególnych roczników (z rozbiciem na wyznania) uczęszczających do różnych szkół, nie pobierających nauki, otrzymujących ją prywatnie.

⁵⁴ Tamże, s. 81.

⁵⁵ „Statystyka Miasta Krakowa”, z. VII: 1900, s. 118–142.

W kolejnych zeszytach „Statystyki” (III–VI) danych o edukacji w ogóle nie podawano, z kolei w zeszytach od VIII do XII informacje o wyznaniu uwzględniano jedynie w przypadku szkolnictwa na poziomie średnim, wyższym oraz przy kursach dla dorosłych analfabetów, nie mają one więc – z perspektywy analizowanego przez nas zagadnienia – dużego znaczenia, można je bowiem pozyskać także z innych źródeł⁵⁶.

Podsumujmy zatem: ze zbieranych lokalnie w Galicji przez różne instytucje (szkolne, biura statystyczne) danych statystycznych możemy czerpać pełne informacje o liczbie uczniów żydowskich poszczególnych szkół średnich i seminariów nauczycielskich. Dane te są jednak niepełne w przypadku uczniów szkół ludowych i wydziałowych. Statystyki dla całej Galicji urywają się w połowie lat 80. XIX w., zaś dla późniejszego okresu posiadamy jedynie szczegółowe, aczkolwiek punktowe dane dla dwóch największych miast Galicji – Lwowa i Krakowa.

Statystyki państwowe: opracowania Centralnej Komisji Statystycznej w Wiedniu

Galicja, podobnie jak inne kraje Monarchii Habsburgów, była włączana do statystyk obejmujących całe państwo. W 1863 r. powstała Centralna Komisja Statystyczna w Wiedniu i choć wydawnictwa o charakterze statystycznym ukazywały się już wcześniej, to dopiero od tego momentu rozpoczęła się w imperium, jak to ujmował Krzysztof Zamorski, „epoka w pełni już nowocześnie ukształtowanej, szeroko pojętej działalności statystycznej”⁵⁷. Jakie informacje o żydowskich uczniach przynoszą materiały statystyczne zebrane przez tę Komisję i na ile nowe informacje wnoszą względem innych zestawień? Historykowi edukacji zestawienia te oferują niezwykle cenną perspektywę porównawczą, na ile jednak są przydatne do badania dziejów edukacji Żydów⁵⁸?

Statystyki dotyczące uczniów szkół ludowych

⁵⁶ „Statystyka Miasta Krakowa”, z. VIII: 1902, s. 102, 104–105; z. IX, cz. 1: 1905, s. 73, 75; z. X: 1903–1905, s. 129–130, 131; z. XI: 1906, 1907, s. 105, 108–109, 110–112; z. XII: 1912, s. 142–148, 150, 153.

⁵⁷ Zamorski 1989, s. 6.

⁵⁸ Statystyki imperialne dla okresu od końca XVIII w. do czasu reform z lat 60. XIX w. zebrał i wykorzystał Cvrček 2020, tam też znajduje się obszerna bibliografia. O łącznym wykorzystaniu statystyk krajowych i państwowych do badań edukacji wyższej – zob. Franaszek 2000, s. 87–91; o austriackiej statystyce ogólnie – zob. Bar, Franaszek 1981, s. 13–17.

Największe znaczenie z perspektywy badania dziejów szkolnictwa ludowego, w tym edukacji Żydów, mają wyniki periodycznych konskrypcji szkół ludowych, prowadzonych przez Centralną Komisję Statystyczną i obejmujących całą monarchię. Po raz pierwszy taki spis przeprowadzono w 1865 r., przy czym prace przygotowawcze rozpoczęto już kilka lat wcześniej⁵⁹. Dane pozyskiwano, rozsyłając do dyrekcji poszczególnych szkół ankietę w formie ustandaryzowanego formularza. Metodę tę utrzymano przy kolejnych spisach, które będą mieć większe znaczenie dla badań nad szkolnictwem Galicji⁶⁰. Wynika to z tego, że pozyskane w czasie pierwszego spisu dane dotyczące Galicji, Dalmacji i Bukowiny okazały się być na tyle złej jakości i niepełne, że zdecydowano o ich prezentacji w bardziej uproszczonej formie niż robiono to w przypadku innych prowincji. W tamtym okresie w Galicji za szkolnictwo odpowiadały jeszcze poszczególne kościoły. Zapewne także z uwagi na ten fakt nie podawano przy poszczególnych galicyjskich placówkach wyznania ich uczniów, zakładając, że dzieci chodziły do szkół swojego wyznania. Jak jednak pokazują dokumenty archiwalne pochodzące z różnych części Galicji, Żydzi nierzadko uczyli się wówczas także w szkołach chrześcijańskich. Te informacje umykają jednak w omawianym spisie, dowiadujemy się z niego jedynie o frekwencji w szkołach żydowskich, których w tamtym czasie było w Galicji zaledwie sześć⁶¹.

Kolejne periodyczne spisy szkolne są już ważnym źródłem wiedzy dla osób zainteresowanych edukacją Żydów. Organizowano je początkowo co pięć lat, w roku 1870 i 1875, później co dekadę, odpowiednio w latach, w których prowadzano też spisy ludności, tj. w 1880, 1890 i 1900 roku⁶². Spis szkolny był planowany także na 1910 r., jednak początkowo odroczono przeprowadzenie go (sporządzenie spisu przekraczało bowiem możliwości komisji statystycznej,

⁵⁹ *Detail-Conscription der Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach dem Stande vom Ende des Schuljahres 1865*, Wiedeń 1870. O okolicznościach przeprowadzenia tego spisu – zob. tamże, s. III.

⁶⁰ Formularz ankiety dostępny np. we wprowadzeniu do spisu z 1875 r., zob. Schimmer 1875, s. III-IV. Za udostępnienie kopii tego spisu dziękuję prof. T. Cvrčekowi.

⁶¹ *Detail-Conscription...*, dz. cyt., s. 934.

⁶² Adres bibliograficzny wyników z 1865 i 1870 – por. przypisy wyżej; wyniki z 1870/71 – zob. Schimmer 1873; wyniki za 1880 rok – zob. „Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1880” 5. Heft: *Statistik der öffentlichen und Privat-Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, nach dem Stande des Schuljahres 1880*, Wiedeń 1882; za 1890 – zob. „Österreichische Statistik”, Bd. XXXV, 1. Heft: *Statistik Allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern auf Grund der Statistischen Aufnahme vom 30. April 1890*, Wiedeń 1892; za rok 1900 – zob. „Österreichische Statistik”, Bd. LXII, 2. Heft: *Statistik der Allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern auf Grund der statistischen Aufnahme vom 15. Mai 1900*, Wiedeń 1903.

która zajmowała się równolegle opracowywaniem danych spisu ludności), a ostatecznie zaniechano tego przedsięwzięcia⁶³.

Wyniki omawianych spisów szkolnych były drukowane jako odrębne publikacje Centralnej Komisji Statystycznej, a następnie w jej periodycznych wydawnictwach⁶⁴. Wyniki spisu z 1880 r. wydrukowano jako odrębny zeszyt w ramach rocznika statystycznego „Statistisches Jahrbuch für das Jahr...” (ukazywał się w latach 1866–1881), natomiast spisy z 1890 i 1890, czyli dwa najpóźniejsze, wydano jako odrębne tomy „Oesterreichische Statistik,” czyli głównego wydawnictwa komisji (ukazywało się ono w latach 1882–1916, przy czym obejmowało dane za lata 1880–1910). Najważniejsze dane publikowano również w „Oesterreichisches Statistisches Handbuch” (powstał on w 1882 r. w wyniku przekształcenia „Statistisches Jahrbuch” i ukazywał się do 1916 r.), który był wydawnictwem przeznaczonym dla szerszego grona odbiorców⁶⁵. Osobną publikacją opartą na danych z konskrypcji były szematyzmy szkół ludowych imperium. Opublikowano je dwukrotnie, po spisach z 1890 i 1900 roku, i zawierają dane na dużo wyższym poziomie szczegółowości niż cytowane wyżej publikacje⁶⁶. Warto na marginesie nadmienić, że podstawowe dane ze spisów szkolnych dotyczące liczby uczniów żydowskich w latach 1880, 1890 i 1900 zostały włączone do zestawienia pt. *Die Juden in Österreich* opracowanego w 1908 r. przez Jakuba Thona w ramach prac działającego w Berlinie Biura Statystyki Żydowskiej⁶⁷. Publikacja ta, bardzo poręczna, zawierająca liczne zestawienia

⁶³ Zob. *Denkschrift der K.K. Statistischen Zentralkommission zur Feier ihres fünfzig-jährigen Bestandes*, Wiedeń 1913, s. 121–122. Za wskazanie tego źródła i za pomoc w ustaleniu losów nieprzeprowadzonej konskrypcji z 1910 r. dziękuję serdecznie prof. Tomasowi Cvrčekowi.

⁶⁴ Adresy bibliograficzne wszystkich przytaczanych w tym akapicie zestawień – por. przypis 62.

⁶⁵ W 1893 r. opublikowano w tym periodyku dane oparte o spis szkolny z 1890 r. – zob. „Oesterreichisches statistisches Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder”, Bd. XII: 1893, s. 91. Dane miały bardzo ogólny charakter, nie wymieniano okręgów szkolnych, zatrzymując się na poziomie krajów koronnych.

⁶⁶ *Schematismus der Allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern auf Grund der statistischen Aufnahme vom 30. April 1890*, bearbeitet und herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Wiedeń 1891; *Schematismus der Allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern auf Grund der statistischen Aufnahme vom 15. Mai 1900*, bearbeitet und herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Wiedeń 1902. Dziękuję prof. T. Cvrčekowi za udostępnienie tych publikacji. Należy zauważyć, że liczby podawane w szematyzmach, mimo że oparte o te same dane pochodzące z ankiet, są nieco wyższe niż podawane w cytowanej wyżej statystyce szkół ludowych. Może to wynikać np. z uwzględnienia danych, które napłynęły po czasie czy błędów w obliczeniach. Warto byłoby zgłębić ten problem w dalszych badaniach.

⁶⁷ Thon 1908. Dane o edukacji – zob. s. 82–85.

tabelaryczne oparte głównie na austriackich statystykach, jest chętnie wykorzystywana w literaturze przedmiotu dotyczącej Żydów w Europie Środkowej. Analogiczne znaczenie mają oparte o te statystyki zestawienia Gruńskiego⁶⁸.

Jakie dane o uczniach żydowskich zawierały omawiane tu publikacje? W prezentowanych w nich zagadnieniach zawsze (od 1870 r.) podawano liczbę uczniów danego wyznania w poszczególnych okręgach szkolnych, z podziałem na płeć. Zbierano także dane o języku ojczystym (bez uwzględnienia języków żydowskich) i o wieku uczniów. Danych z poszczególnych kategorii nie wiązano jednak ze sobą. W spisie ujmowano tylko tych uczniów, którzy uczęszczali do szkoły, nie podając liczby tych, którzy byli do niej jedynie zapisani (przypomnijmy, że tego typu dane podawała RSK)⁶⁹. Prezentowano dane dotyczące szkół publicznych i prywatnych (tu osobno dla tych z prawem publiczności i bez). Najbardziej szczegółowe informacje zestawiano w szematyzmach, które schodziły aż do poziomu poszczególnych szkół. Wyznanie było jedną z trzech kategorii agregowania danych o uczniach, obok płci i języka. Co istotne, w przypadku każdego kraju koronnego ograniczano się do trzech najczęściej występujących na danym terenie wyznań – w Galicji byli to rzymscy katolicy, grekokatolicy oraz Żydzi.

Porównanie statystyk państwowych z danymi zbieranymi przez RSK (w tych nielicznych latach, dla których posiadamy oba zestawy danych) pokazuje, że liczby wykazywane w obu źródłach miały podobny rząd wielkości (np. spis państwowy z 1875 r. wykazuje 15 tys. 515 dzieci żydowskich w szkołach publicznych Galicji, zaś sprawozdanie RSK za rok szkolny 1874/75 – 16 tys. 137). Różnice wynikały zapewne z innego momentu przeprowadzenia spisu, a być może też z trudności z pozyskaniem części danych⁷⁰.

Statystyki dotyczące uczniów szkół średnich

⁶⁸ Gruński 1910.

⁶⁹ Osobną kwestią jest, na ile dzieci identyfikowane jako uczęszczające do szkoły, a więc wskazywane w spisie, były regularnie w niej obecne. Zagadnienie to badał T. Cvrček, zestawiając wyniki spisu z 1865 r. ze źródłami archiwalnymi dotyczącymi konkretnych szkół. W większości przypadków zestawy danych były zgodne, więcej zob. Cvrček 2020, s. 180–182.

⁷⁰ Na przykład w 1875 r. termin przesłania danych do spisu państwowego wyznaczono na koniec sierpnia, z większości prowincji spłynęły we wrześniu, zaś w przypadku Galicji jeden z okręgów dostarczył je pod koniec grudnia – zob. Schimmer 1875, s. V. Nie ustaliłam, jaki był moment spisowy w przypadku statystyk RSK – część danych podawanych w sprawozdaniu za rok szkolny 1874/75 pochodzi nawet z 1 stycznia kolejnego roku.

Omówione wyżej spisy dotyczyły szkół ludowych imperium, a skoncentrowaliśmy się na nich, ponieważ w istotny sposób uzupełniają dane wytworzone lokalnie w Galicji. W przypadku szkół średnich już same drukowane źródła krajowe dają dobry obraz przekroju wyznaniowego uczniów – przypomnijmy, że sprawozdania RSK podają takie dane rok po roku, poczynając od 1868. Za wcześniejszy okres można je uzupełniać w oparciu o statystyki zestawiane w Wiedniu. Istotnym źródłem są tu z pewnością przeglądy statystyczne drukowane jako dodatek do „Zeitschrift für die Oesterr. Gymnasien” pozwalające prześledzić frekwencję uczniów wszystkich wyznań, w tym żydowskich, w poszczególnych galicyjskich szkołach średnich już od połowy XIX w., a więc z okresu przed działalnością galicyjskiej Rady Szkolnej Krajowej⁷¹. Dane o uczniach szkół średnich z uwzględnieniem wyznania publikowano też w zestawieniach Centralnej Komisji Statystycznej. Na najbardziej szczegółowym poziomie zestawiano je w ukazującym się co roku w ramach serii „Oesterreichische Statistik” zeszycie „Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe Vertretenen Königreichen und Ländern”. Zawarte w tej publikacji tabele podają liczbę uczniów poszczególnych szkół średnich z rozbiciem m.in. na wyznania. Dane oparte były na informacjach dostarczonych przez rady szkolne poszczególnych krajów koronnych. Ogólne dane o uczniach szkół średnich były zamieszczane też w innym wydawnictwie statystycznym, wspomnianym wyżej „Oesterreichisches Statistisches Handbuch” (1882–1916), zestawienia te nie schodziły jednak poniżej poziomu kraju koronnego. Na marginesie dodajmy, że obejmowały one także szkoły ludowe, ale podawane w nich informacje miały bardzo ogólny charakter i nie uwzględniały kategorii wyznania, nie mają więc znaczenia z perspektywy naszych rozważań. W 1881 r. w innym wydawnictwie wiedeńskiej Komisji Statystycznej, „Statistische Monatschrift”, ukazało się przekrojowe opracowanie obejmujące także Galicję, dotyczące Żydów w szkołach średnich i wyższych imperium od 1850 r. Podobnie jak inne prace publikowane w tym periodyku miało ono charakter nie tyle zestawienia statystycznego, co pogłębionej, autorskiej analizy opartej na danych statystycznych, bardzo zresztą cennej⁷².

Statystyki niepublikowane

W niniejszym artykule koncentruję się na drukowanych źródłach statystycznych. Innego typu kwerendy wymagałoby przeanalizowanie niepublikowanych

⁷¹ Publikacje te nosiły tytuł: „Statistische Übersicht über die österreichischen Gymnasien und Realschulen am Schluss des Schuljahres...”.

⁷² Windt 1881, s. 442–457; dla Galicji – zob. szczególnie tabela na s. 449.

danych statystycznych, które powstawały na wewnętrzny użytek administracji szkolnej lub gminnej lub też były wytwarzane na potrzeby rządowe. Tego typu dane miałyby raczej znaczenie dla poziomu regionalnego czy lokalnego (okręgów szkolnych, powiatów, poszczególnych miejscowości) niż dla obszaru całej Galicji. Z ich analizą wiązą się też dodatkowe wyzwania. Omówmy jeden przykład ważny z perspektywy badań nad edukacją Żydów, mianowicie wykazy statystyczne chederów sporządzane przez namiestnictwo na potrzeby Ministerstwa Wyznań i Oświaty w Wiedniu⁷³. Mają one formę przejrzystych zestawień tabelarycznych, w których dla każdego powiatu i wyróżnionych w nim miejscowości zawarto informację o liczbie zamieszkujących je dzieci żydowskich w wieku szkolnym, dzieci uczęszczających do szkoły ludowej, a także o liczbie chederów i ich uczniów. Fakt, że zachowały się tego typu zestawienia za długi okres, od końca lat 70. XIX w. do 1912 r., sprawia, że jawią się one jako źródło wyjątkowo atrakcyjne, pozwalające na uchwycenie zjawisk w długim okresie. Jest ono zresztą obecne w obiegu naukowym. Problemem jest jednak to, że dane dotyczące frekwencji szkolnej, szczegółowe i mogące jawić się jako kompletne, wcale nie mają całościowego charakteru. Zestawiano je jako rodzaj materiału porównawczego, gromadząc dane o chederach (i na to kładziono nacisk), wiele jednostkowych liczb dotyczących uczniów i dzieci w wieku szkolnym podawano jednak w sposób szacunkowy lub zgoła je pomijano. Skalę problemu unaocznia chociażby fakt, że liczba dzieci w wieku szkolnym wskazywana dla lat 1879 i 1912 była niemal taka sama (a wiemy, że w tamtym okresie liczba ludności żydowskiej wzrosła o ponad 1/5). Oczywiście źródło to jest cenne i może być, mimo tych ograniczeń, przydatne w badaniach (choć niestety nie mamy tu już miejsca na poszerzenie wątku dotyczących możliwości jego wykorzystania), jednak z pewnością nie powinno być traktowane w sposób podobny jak zestawienia sporządzane przez komisje statystyczne.

Podsumowanie

Niniejszy artykuł poświęcony został drukowanym danym statystycznym pozwalającym na analizę frekwencji uczniów żydowskich w szkołach Galicji. Okazuje się, że grupa uczniów żydowskich bywa trudno uchwytana w źródłach statystycznych, które nie zawsze brały pod uwagę kategorię wyznania. Uwzględ-

⁷³ Wydawnictwa te nosiły tytuł: „Statistischer Ausweis der in Galizien bestehenden israelitischen Talmudschulen (Cheder) für das Jahr...” i są przechowywane w zespole C.K. Ministerstwa Wyznań i Oświaty w AGAD pod numerem 1/304/0/-/352u oraz 1/304/0/-/459u. Kopie zachowały się także w archiwum Namiestnictwa w CDIAL we Lwowie.

niano je zawsze w przypadku uczniów szkół średnich różnego typu (gimnazja, szkoły realne) oraz seminariów nauczycielskich, czyli placówek w których liczba uczniów była relatywnie niewielka. W przypadku szkół niższego poziomu, czyli ludowych oraz wydziałowych, sytuacja okazuje się być bardziej złożona i dane o wyznaniu posiadamy jedynie punktowo. Trudności z tym związane można częściowo przewyciężyć, sięgając równolegle do statystyk z trzech poziomów – państwowego, krajowego oraz lokalnego (dostępnych niestety tylko dla Krakowa i Lwowa). Podsumujmy zatem, jakie dane o żydowskich uczniach szkół ludowych i wydziałowych można w taki sposób pozyskać. Ze statystyk krajowych, zestawianych przez RSK, pozyskujemy dane od początku lat 70. do połowy lat 80. XIX w. Informacje o późniejszym okresie, dotyczące całej Galicji, możemy uzupełnić w oparciu o statystyki państwowe, jednak wyłącznie dla dwóch lat: 1890 i 1900. Ani statystyki galicyjskie, ani państwowe nie obejmują zatem lat od 1901 do 1914. W literaturze przedmiotu pojawiają się wprawdzie informacje o liczbie uczniów żydowskich w całej Galicji w tym okresie, jednak nie są one poparte źródłowo⁷⁴. Dla tego okresu posiadamy jedynie dane gromadzone lokalnie, dotyczące Lwowa i Krakowa.

Państwowe i krajowe dane statystyczne różniły się zakresem podawanych informacji. W niektórych aspektach poziom szczegółowości statystyk krajowych był większy: RSK pozyskiwała dane zarówno o dzieciach zapisanych do szkół, jak i faktycznie do nich uczęszczających, tymczasem w statystykach państwowych ujmowano wyłącznie dzieci uczęszczające. W przypadku innych aspektów dane państwowe były jednak zdecydowanie bardziej drobiazgowo – w szematyzmach, zestawianych przez Centralną Komisję Statystyczną w Wiedniu, podawano dane o poszczególnych placówkach szkolnych, podczas gdy RSK zatrzymywała się na poziomie okręgów. Tym bardziej warto dane te wykorzystywać równolegle.

⁷⁴ Dane dotyczące liczby uczniów żydowskich w szkołach szczebla podstawowego za 1910 podaje Adamczyk 1998, s. 142 (tabela 14), jednak wskazane przez niego źródło nie istnieje – cytowany „Statistisches Jahrbuch für das Jahr...”, wydawany w Wiedniu, ukazywał się tylko do 1882 r.; cytowanej przez badacza liczby nie ma także w kontynuacji tej publikacji, czyli „Statistisches Handbuch”. Skąd zatem pochodzą wskazywane przez niego liczby? Przypuszczam, że są wynikiem pomyłki, do której mogło dojść w sposób następujący: podając dane za 1900 r., Adamczyk przytoczył liczbę uczniów żydowskich uczęszczających wyłącznie do szkół publicznych (bez szkół prywatnych i wyznaniowych), zaś łączną liczbę wszystkich uczniów w 1900 r. (czyli szkół publicznych oraz prywatnych i wyznaniowych) mógł podać błędnie jako dane za 1910 r. Tak dokonane obliczenia zgadzają się. Dane o liczbie uczniów żydowskich w 1910 r. pojawiają się też w rozprawie doktorskiej Anny Waranytsji – zob. tejże, niepublikowana praca doktorska pt. *Учителі народних шкіл Галичини другої половини XIX – початку XX століття*, Lwów 2018, s. 194. Badaczka powołuje się na sprawozdanie RSK, które takiej informacji nie zawiera. Niestety nie uzyskałam od niej odpowiedzi w tej sprawie.

Na koniec uwaga techniczna: korzystanie z omawianego tu korpusu źródeł jest coraz łatwiejsze dzięki postępującym procesom digitalizacji, pozwalającym na symultaniczną kwerendę ogromnego zasobu danych statystycznych. Nadal nie wszystkie z omawianych tu źródeł są dostępne w repozytoriach cyfrowych, można jednak wyrazić nadzieję, że zmieni się to w najbliższych latach. Obecnie największą liczbę zestawień statystycznych z poziomu państwowego znajdziemy na portalu ALEX, prowadzonym przez Narodową Bibliotekę Austrii, zaś krajowych i lokalnych – w Centralnej Bibliotece Statystycznej, na Polonie oraz w bibliotekach regionalnych (np. Podkarpackiej Bibliotece Cyfrowej czy Małopolskiej Bibliotece Cyfrowej).

Bibliografia

Źródła drukowane i literatura przedmiotu

- Adamczyk M.J. (1998), *Edukacja a przeobrażenia społeczności żydowskich w monarchii Habsburskiej*, Wrocław.
- Bar J., Franaszek P. (1981), *Informator statystyczny do dziejów przemysłu w Galicji. Górnictwo i Hutnictwo (Produkcja, Ceny, Zbyt, Przedsiębiorstwa, Zatrudnienie)*, red. H. Madurowicz-Urbańska, Kraków.
- Cvrček T. (2020), *Schooling under control. The origins of public education in Imperial Austria 1769–1869*, Tübingen.
- Denkschrift der K.K. Statistischen Zentralkommission zur Feier ihres fünfzig-jährigen Bestandes* (1913), Wiedeń.
- Detail-Conscription der Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach dem Stande vom Ende des Schuljahres 1865* (1870), Wiedeń.
- Dobrzański J. (1906), *I. Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Okręgowej Miejskiej w Krakowie za rok szkolny 1905/06*, Kraków.
- Dobrzański J. (1913), *II. Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Okręgowej Miejskiej w Krakowie za rok szkolny 1912/13 i Schematyzm Nauczycielstwa Krakowskiego wedle stanu z dnia 30. Czerwca 1913*, Kraków.
- Dobrzański J. (1917), *III. Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Okręgowej Miejskiej w Krakowie za rok szkolny 1916/17*, Kraków.
- Franaszek P. (1989), *Biura statystyczne w Galicji*, w: Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. *Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych*, t. XXXIII/1, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 84–85.
- Franaszek P. (2000), *Galicyjskie i austriackie wydawnictwa statystyczne jako źródło do badań nad szkolnictwem wyższym w Galicji w dobie autonomicznej*, w: *Celem nauki jest człowiek...: studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*, Kraków, s. 87–91.
- Frycie S. (1966), *Sprawozdania szkolne polskich gimnazjów w Galicji*, w: *Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny*, red. S. Frycie, S. Reczek, Rzeszów.

- Gruński S. (1910), *Materiały do kwestyi żydowskiej w Galicyi*, Lwów.
- Horbowski A. (1995), *Sprawozdania szkolne gimnazjów galicyjskich*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3: *Nauka i oświata*, red. Cz. Kłak, M. Wyka, Rzeszów.
- Madurowicz-Urbańska H. (1989), *Lwów i Lwowianie w latach 1874–1939. Posłowie do „Wiadomości statystycznych o mieście Lwowie”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 89, s. 199–210.
- Madurowicz-Urbańska H. (1994), *Geneza i powstanie miejskiego biura statystycznego we Lwowie (1872–1939)*, w: *Rozwój myśli i instytucji statystycznych na ziemiach polskich*, Warszawa (Biblioteka Wiadomości Statystycznych, t. XLII), s. 72–75.
- „Österreichische Statistik” (1890–1903).
- „Oesterreichisches statistisches Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder” (1893).
- Pilat T. (1885), *Statystyka administracyjna i finansowa szkół ludowych w Galicyi*, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych” IX, z. 1.
- Rak Z. (1994), *Lwów w cyfrach – wydawnictwo Miejskiego Biura Statystycznego we Lwowie (1906–1939)*, w: *Rozwój myśli i instytucji statystycznych na ziemiach polskich*, Warszawa (Biblioteka Wiadomości Statystycznych, t. 42), s. 82–85.
- Schematismus der Allgemeinen Volksschulen und Burschschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern auf Grund der statistischen Aufnahme vom 30. April 1890* (1891), bearbeitet und herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Wien.
- Schematismus der Allgemeinen Volksschulen und Burschschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern auf Grund der statistischen Aufnahme vom 15. Mai 1900* (1902), bearbeitet und herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Wien.
- Schimmer G.A. (1873), *Statistik der öffentlichen und privat-Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Nach den von den Bezirks-Schulbehörden für das Schuljahr 1870–1871*, Wien.
- Schimmer G.A. (1876), *Statistik der öffentlichen und privat-Volksschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach den von den Bezirks-Schulbehörden für das Schuljahr 1875*, Wien.
- Sprawozdanie c.k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w kraju w latach szkolnych...* (1868/69–1912/13).
- Sprawozdanie c.k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich galicyjskich w latach szkolnych...* (1875/83–1912/13).
- Sprawozdanie Stenograficzne z Rozpraw Galicyjskiego Sejmu Krajowego. 14. Posiedzenie 5. Sesji VI. Peryodu Sejmu Galicyjskiego* (1894), Lwów.
- Stand A. (1911), *Położenie Żydów w Galicyi. Mowa wygłoszona na ankiecie Wydziału krajowego w sprawie nędzy Żydów w Galicyi odbytej w dniach 23 do 25 stycznia 1911*, Lwów.
- Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1880.
- Thon J. (1908), *Die Juden in Österreich*, Berlin–Halensee.
- Windt B. (1881), *Die Juden an den Mittel- und Hochschulen Oesterreichs seit 1850*, „Statistische Monatschrift” t. VII, s. 442–457.
- Wnęk K. (1994), *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie – Wydawnictwo Miejskiego Biura Statystycznego we Lwowie (1874–1939)*, w: *Rozwój myśli i instytucji statystycznych na ziemiach polskich*, Warszawa (Biblioteka Wiadomości Statystycznych, t. 42), s. 76–81.

- Waranytsja A. (2018), *Учителі народних шкіл Галичини другої половини XIX – початку XX століття*, Lwów.
- Załęcki A. (1904), *Szkolnictwo ludowe wśród lwowskiej ludności żydowskiej w świetle cyfr w r. 1902*, Lwów.
- Zamorski K. (1989), *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857–1901*, Kraków–Warszawa.